

KULTURMILJÖANALYS

- UPPDRAG:** Stockholm, Bagarmossen
- FASTIGHET:** Skarpnäcks Gård 1:1, Assessorn 2,
Statssekreteraren 1, Ålderspresidenten 2,
Krigsrådet 2-3, Hovrättsrådet 2, Landsfogden 6
- BESTÄLLARE:** Svenska Bostäder, Gimle, Veidekke, Obos,
Bergsundet, Wallenstam, Einar Mattsson
- ANSVARIG:** Martin Åhrén
- DATUM:** 2023-12-04 (utkast)

SAMMANFATTNING

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Del 1 – Beskrivning	5
Orientering	5
Administrativa uppgifter	5
Bakgrund	5
Metod	6
Begrepp	6
Bedömningsgrund	6
Tidigare ställningstaganden	7
Översiktsplan för Stockholm 2018	7
Stockholms stads byggnadsordning 2020	8
Förundersökningar i kvarteren Assessorn, Hovrättsrådet och Krigsrådet 2022	8
Platsens historia	8
Del 2 – Analys	13
Platsens övergripande karaktär	13
Planstruktur och stadsbild	14
Byggnadshöjder och volymer	16
Befintliga byggnader	17
Gestaltning	17
Karaktärsdrag av särskild betydelse - Värdebärare	19
Kulturhistorisk värdering	19
Analys av platsens förutsättningar	20
1. Sockenvägen	21
2. Längs spåren	21
3. Assessorn	22
4. Ålderspresidenten	22
5. Internationaldagsparken	22
6. Krigsrådet	23
7. Hovrättsrådet	23
8. Landsfogden	23
Källor	25

Större delen av Bagarmossen är utpekad som kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde och inom planområdet finns också fastigheter som Stockholms stadsmuseum bedömt som särskilt värdefulla enligt PBL eller som har ett visst kulturhistoriskt värde. Däremot ingår inga byggnadsminnen och området omfattas inte heller av riksintresse för kulturmiljö. Till följd av detta har Stockholms stad ställt krav på att en kulturmiljöanalys och en antikvarisk konsekvensbedömning skall tas fram i samband med planarbetet. Hus och Historia har anlåtats för att i ett första skede upprätta en kulturmiljöanalys av hela planområdet. I ett senare skede skall också den antikvariska konsekvensbedömningen göras av planförslaget.

METOD

Denna rapport är baserad på arkiv- och litteraturstudier samt platsbesök för inventering och dokumentation och består av tre delar: *Beskrivning*, *Analys* och *Konsekvensbedömning*.

Del 1 – *Beskrivning* redovisar bakgrund och begrepp samt den bedömningsgrund som bildar utgångspunkt för den slutgiltiga konsekvensbedömningen. Här finns också en redogörelse för tidigare ställningstaganden samt platsens historia.

Del 2 – *Analys* beskriver platsens övergripande karaktär och redogör också för viktiga stadsbyggnadsegenskaper i den befintliga miljön. Egenskaperna är uppdelade på fem rubriker: *Planstruktur och stadsbild*, *Byggnadshöjder och volymer*, *Befintliga byggnader* samt *Gestaltning*. Därefter följer en beskrivning av platsens kulturhistoriska värden samt en analys av platsens förutsättningar med betoning på kulturmiljöns läsbarhet och känslighet för förändringar.

Del 3 – *Konsekvensbedömning* redovisar vilka konsekvenser planförslaget får för kulturmiljön. Konsekvensbedömningen baseras på de värden som redovisats i del 2 – *Analys* och är uppdelad på samma rubriker: *Planstruktur och stadsbild*, *Byggnadshöjder och volymer*, *Befintliga byggnader* samt *Gestaltning*. Avslutningsvis görs en samlad bedömning av konsekvenserna med avseende på plan- och bygglagen 2 och 8 kap.

BEGREPP

Kulturmiljö som begrepp har definierats av Riksantikvarieämbetet bland annat i skriften *Vision för kulturmiljöarbetet 2030* (2016).

Kulturmiljö avser de avtryck som de mänskliga aktiviteterna genom tiderna avsatt i den fysiska miljön. Kulturmiljö är hela den av människor påverkade miljön som i varierande grad präglats av olika mänskliga verksamheter och aktiviteter. En kulturmiljö utgör en kontext som kan innehålla föremål, ortnamn eller traditioner som är knutna till platsen.

Stadsbild är den av alla uppfattade bilden av ett kvarter eller en stadsdel. Stadsbilden är uppfattningen av relationerna mellan byggnader, miljöer eller områden. Stadsbilden definieras såväl av byggnadernas utbredning, höjder, volymer och material som av strukturer och grönområden.

Stadssiluetten är vad stadsbilden ger uttryck för på långt håll när staden betraktas från det omgivande landskapet eller viktiga kommunikationsstråk på land och vatten.

BEDÖMNINGSGRUND

I plan- och bygglagen finns allmänna bestämmelser som skall tillämpas vid upprättandet av nya detaljplaner samt ändringar av byggnader. Det aktuella planområdet ingår i en bebyggelse som bedömts vara särskilt värdefull vilket medför att PBL 2:6 och 8:9, 8:13 och 8:17 skall tillgodoses. Tolkningen av dessa paragrafer och deras innebörd har gjorts med stöd av Boverkets byggregler och PBL Kunskapsbanken.

2 kap. Allmänna och enskilda intressen:

6 § Vid planläggning, i ärenden om bygglov och vid åtgärder avseende byggnader som inte kräver lov enligt denna lag ska bebyggelse och byggnadsverk utformas och placeras på den avsedda marken på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till

1. stads- och landskapsbilden, natur- och kulturvärdena på platsen och intresset av en god helhetsverkan. [...]

8 kap. Krav på byggnadsverk, byggprodukter, tomter och allmänna platser:

9 § En obebyggd tomt som ska bebyggas ska ordnas på ett sätt som är lämpligt med hänsyn till stads- eller landskapsbilden och till natur- och kulturvärdena på platsen. [...]

13 § En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

17 § Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

TIDIGARE STÄLLNINGSTAGANDEN

ÖVERSIKTSPLAN FÖR STOCKHOLM 2018

I den gällande översiktsplanen för Stockholms stad är hela Bagarmossen identifierad som ett av många stadsutvecklingsområden. Enligt beskrivningen betyder detta att stadsdelen är ett

Område med blandad stadsbebyggelse där omfattande komplettering föreslås. Området kan kompletteras med bostäder, service, verksamheter, gator, parker, kultur och idrottsytor. Att förstärka de gröna kvaliteterna och säkerställa funktioner som skolor och förskolor, är en viktig del i stadsutvecklingen. Komplettering ska göras med utgångspunkt i kunskap om nuvarande karaktär, kvaliteter och behov. Inom området kan finnas delar där större strukturförändringar föreslås.

Vad gäller kulturmiljöer och kulturvärden säger översiktsplanen bland annat att *Kunskap om stadens stadsbyggnadskaraktärer och stadslandskapet ska vara en utgångspunkt vid förändring, förnyelse och förtätning i stadens befintliga områden.* Översiktsplanen bekräftar också att den klassificering av bebyggelsen som upprättats av Stockholms stadsmuseum skall ligga till grund för avvägningar och beslut som rör kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer.

Stockholms stadsmuseums klassificeringskarta över Bagarmossen med den aktuella detaljplanens delområden inringade med rött. Bedömningen är att blå områden och byggnader har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde, gröna är särskilt värdefulla enligt plan- och bygglagens definition och de gula är positiva för stadsbilden och/eller har ett visst kulturhistoriskt värde. Bagarmossen är till större del inringad av en grön linje vilket betyder att området klassats som särskilt värdefullt. Kartan från www.stadsmuseet.stockholm.se 2022-02-19.

STOCKHOLMS STADS BYGGNADSORDNING 2020

I Stockholms stads byggnadsordning sorteras Bagarmossen, tillsammans med bland andra Årsta och Blackeberg, in i kapitlet *Grannskapsenhet*. Här beskrivs planmönster och stadsrum, typologier och utformning samt utveckling och förändring. Avslutningsvis ges också en vägledning till hur den befintliga bebyggelsen skall hanteras vid framtida förändringar och tillägg. Här står exempelvis att utvecklingen skall ske med utgångspunkt i de centrala parkstråken, de gemensamma bostadsgårdarna och anpassningen till terrängen. Utformningen av nyttillkommande bebyggelse skall göras utifrån en samtida tolkning av platsens förutsättningar och näraliggande byggnader. Vikten av ett helhetsperspektiv betonas tydligt.

FÖRUNDESRÖKNINGAR I KVARTEREN ASSESSORN, HOVRÄTTSRÅDET OCH KRIGSRÅDET 2022

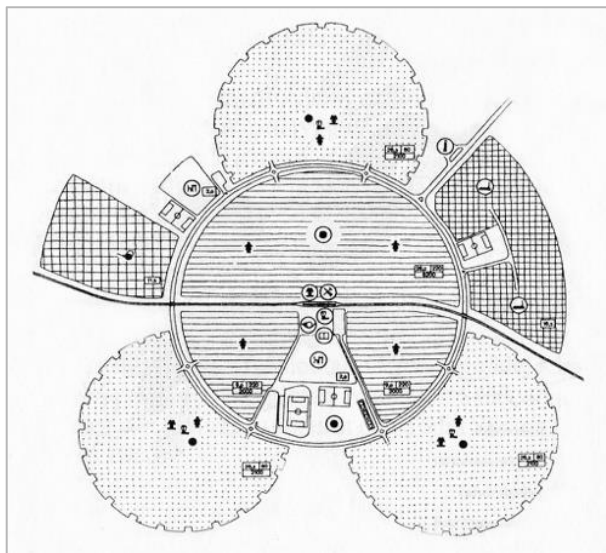
Parallellt med denna kulturmiljöanalys har tre antikvariska förundersökningar sammanställts för fastigheterna Assessorn 2, Hovrättsrådet 2 och Krigsrådet 3. Anledningen är att de tre fastigheterna ingår i och kan komma att påverkas av den aktuella detaljplanen. Assessorn 2 är markerad som gul medan Hovrättsrådet 2 och Krigsrådet 3 är markerade som gröna i Stockholms stadsmuseums klassificeringskarta över stadens kulturhistoriskt värdefulla bebyggelse.

Förundersökningarna redovisar byggnadernas värden ur ett kulturhistoriskt, estetiskt och socialt perspektiv och listar också värdefulla byggnadsdelar och rumssamband. Däremot görs ingen avvägning mot stadsmuseets klassificering och inte heller någon fristående bedömning av huruvida byggnaderna uppfyller kriterierna för särskilt värdefull byggnad enligt plan- och bygglagen.

PLATSENS HISTORIA

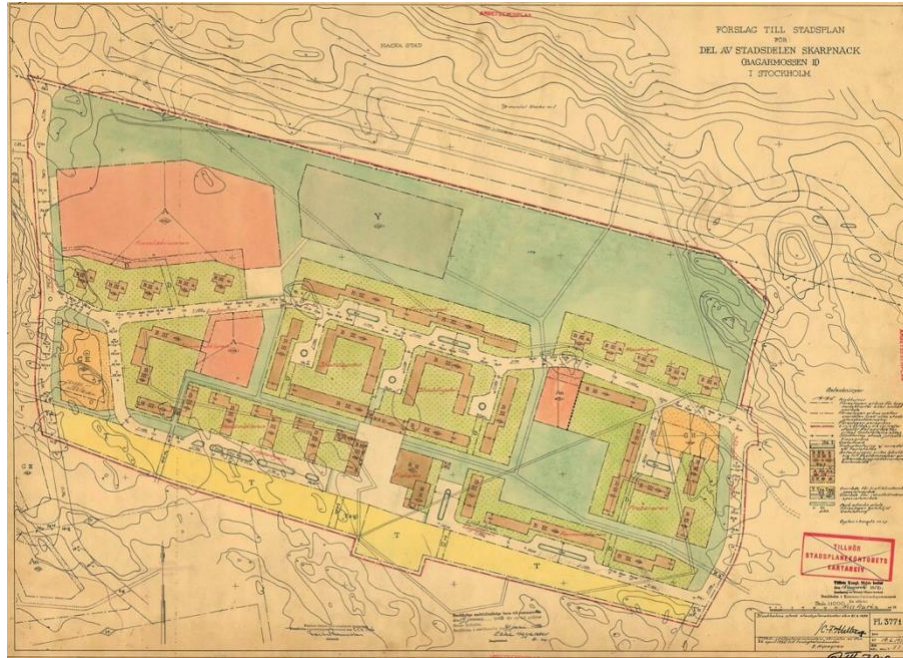
Den nuvarande stadsdelen Bagarmossens historia börjar med Stockholms stads stora behov av expansion under 1930- och 40-talen. Stadens ständiga tillväxt hade lett till markköp i omlandet och på 1920-talet köptes bland annat Skarpnäcks gård med den stora mossen. När stadsbyggnadskontoret presenterade sina riktlinjer för Stockholms kommande generalplan, *Det framtida Stockholm* 1945, så var Skarpnäcks gård ett av de markområden som ingick i planeringen. För att skapa god tillgänglighet till de nya förorterna planerades även en fortsatt utbyggnad av den nya tunnelbanan.

Den första stadsplanen för mossen vid Skarpnäcks gård blev klar 1950 och utbyggnaden påbörjades direkt. Två år senare stod de första husen klara för inflyttning. Samma år presenterades Stockholms nya generalplan där en rad förorter, benämnda tunnelbaneförstäder, ingick. Bland dessa fanns Vällingby, Årsta, Farsta strand och Bagarmossen. Generalplanen visade också den grundläggande principen för hur dessa förstäder skulle byggas ut.

Schemaplan hämtad ur Stockholms generalplan från 1952 som visar principerna för utbyggnaden av de nya förstäder som kopplades till tunnelbanenätet. Vid sidan av tunnelbanan skulle biltrafiken ledas i en ringled med lokalgator in mot centrum och de yttre områdena. I den mest fulländade formen av förstad skulle den innehålla arbetsplatser, bostäder och centrumfunktioner – grunden till begreppet *ABC-stad*.

I likhet med exempelvis Vällingby och Årsta var utbyggnaden av Bagarmossen intensiv. Fyra år efter att den första stadsplanen blivit klar bodde mer än 10 000 personer i den nya stadsdelen. Och utbyggnaden fortsatte. 1958 kunde tunnelbanan invigas och därmed hade Bagarmossen fått sin fasta förbindelse med både centrala Stockholm och flera av de nya förorterna.

Stadsplan för Bagarmossens centrum daterad 1950. Här syns den första etappen i utbyggnaden av den nya stadsdelen. Det rosa området uppe till vänster markerar Bagarmossens skola som uppfördes 1956-57. Notera också den planerade trafikleden norr om planområdet. Den var tänkt att fungera som en ringled helt enligt idéerna för Stockholms nya förstäder. Karta från Stockholms stadsbyggnadskontor.

Bagarmossen planerades efter samma stadsbyggnadsidé som bland annat Årsta, så kallade grannskapsenheter. Här skulle gemensamma gårdsrum skapas inom respektive kvarter från vilka man hade ingångar till husen. Den naturliga vegetationen sparades i möjligaste mån liksom topografien. Det gjorde Bagarmossen till en grön och terränganpassad stadsdel med tydliga höjdskillnader mellan de olika delområdena.

Flyfoto över Bagarmossen innan tunnelbanans färdigställande 1958. Här syns bebyggelsens struktur och det stora inslaget av bevarad natur mellan husen. Foto: Oscar Bladh AB.

Det område man hade till förfogande för utbyggnaden av Bagarmossen var begränsat trots att Stockholms stad ägde mer mark. Skälet var att kommungränsen mot Nacka gick rakt över marken strax norr om Bagarmossens skola. Detta reglerades 1959 varpå man kunde börja planera för ytterligare utbyggnadsetapper. Husen som byggdes kom att ingå i miljonprogrammet och uppfördes huvudsakligen mellan 1967 och 1969. Stadsbyggnadsidéerna var dock helt andra än 1950-talets utbyggnadsetapper vilket resulterade i att nya strukturer adderades. Med denna utbyggnad flyttades också ringleden kring centrum från Ätravägen och Emågatan till Sockenvägen och Byälvsvägen.

Byälvsvägen med 1960-talets bostadsbebyggelse på båda sidor. Foto: Per Skoglund 1998, ur Stockholms stadsbiblioteks bildsamling.

Nästa mer omfattande utbyggnad skedde under andra halvan av 1980-talet då ett område togs i anspråk som varit planerat för en förlängning av tunnelbanan ovan mark. På den centralt belägna men obebyggda ytan uppfördes dels bostäder, dels en ny centrumbyggnad som till del också innehöll verksamhetslokaler. Tilläggen skedde inom den befintliga strukturen men adderade tre nya kvarter.

Kvarteret med centrumhuset från sent 1980-tal. Såväl arkitekturen som materialvalen är typiska för tiden och avviker på ett tydligt sätt från den omgivande 1950-talskaraktären.

Möjligheten till en förtätning av centrum skapades genom planeringen av en underjordisk fortsättning av tunnelbanan till Skarpnäck. Som en följd av detta blev även marken väster om den gamla stationen tillgänglig för nya byggbara tomter. Tunnelbanan återinvigdes 1994 och några år senare uppfördes tre flerbostadshus på dess forna plats. Med detta överbyggdes den barriär i centrum som tunnelbanan tidigare utgjorde genom sina staket, spår och perrong. Även denna gång infogades tilläggen i den befintliga strukturen.

Ett av de hus som byggdes på tunnelbanans tidigare plats efter att den förlagts under jord. Arkitekturen och färgsättningen valdes med stor respekt för den befintliga 1950-talsbebyggelsen. Jämför med huset längst till vänster i bild.

Att tunnelbanan förlades under mark öppnade även för möjliga byggrätter längre västerut, längs Fogdevägen. Här upprättades en detaljplan 2006 som följdes av fem nya punkthus. Bostadshusen byggdes i fem våningar och även här valdes en arkitektur och färgsättning med stor respekt för den näraliggande 1950-talsbebyggelsen.

Fogdevägen med 1950-talsbebyggelsen till höger och det sena 2000-talets punkthus till vänster. Notera färgsättningen och fönstrens indelning och placering.

Parallellt med planen för Fogdevägen upprättades en ny detaljplan för en del av Sockenvägen. Nya bostadshus byggdes på båda sidor vilket skapade ett tydligt avgränsat gaturum. Här valdes dock ett annat gestaltungsgrepp utan den tydliga kopplingen till den befintliga strukturen och bebyggelsen.

Sockenvägen med de hus som uppfördes efter 2006. Här är arkitekturen mer konventionell och strukturen har ett fritt förhållande till Bagarmossens äldre kvarter.

Bagarmossens utveckling under 2010-talet skedde huvudsakligen inom tidigare planlagd kvartersmark. Här finns en tydlig skillnad mot de tidigare utbyggnadsetapperna vilka antingen tagit jungfrulig mark i anspråk eller mark som ursprungligen var avsedd för tunnelbanan. 2010-talet karaktäriserades således i högre grad av en förnyelse av Bagarmossen. Som exempel kan Ståthållaren 5 nämnas, i den södra änden av Fogdevägen. Här ersattes en tidigare förskola av två flerbostadshus i fem våningar.

Fogdevägen med de nya bostadshusen i Ståthållaren 5 till höger och ett av 1950-talshusen till vänster. Arkitekturen förhåller sig till sin omgivning utan att göra avkall på att vara självständig.

Sammanfattningsvis är Bagarmossen en stadsdel som fortsatt att utvecklas kontinuerligt sedan den etablerades och började byggas ut åren efter 1950. Med miljonprogrammet tillkom ett helt nytt historiskt lager uttryckt såväl i form och material som i strukturen. Nedgrävningen av tunnelbanan medförde en påtaglig förändring av stadsbilden men öppnade också för nya möjligheter att uppföra centralt belägna bostäder utan att den äldre bebyggelsen var tvungen att ersättas. Under det senaste decenniet har en förtätning påbörjats som också bidragit till en större variation i det arkitektoniska uttrycket men utan att den övergripande strukturen förändrats.

Lekfullt och modernt tillägg men med en tydlig relation till den omgivande 1950-talsbebyggelsen. Grönmossens förskola på Emågatan.

DEL 2 – ANALYS

PLATSENS ÖVERGRIPANDE KARAKTÄR

Tack vare den snabba och omfattande utbyggnaden av Bagarmossen under 1950-talet lades grunden för en tydligt sammanhållen helhet med hus och strukturer som bygger på samma ideal. De många bostadsgårdarna bildar ett meandermönster genom den bevarade skogen och följer terrängen på ett sätt som skapar variation i siluetten trots de nästan helt konsekventa byggnadshöjderna. Tre högre punkthus är medvetet placerade i lägen där de bildar blickpunkt när man rör sig längs den ursprungliga ringleden Rusthållarvägen-Stångåvågen-Emågatan. Vid Lagaplan står det fjärde höga huset som ett budskap om att Bagarmossen är en stadsmiljö med ett stadsdelscentrum, inte ett torg i en landsort.

Som en följd av att ett större markområde lades till Bagarmossen efter justeringen av kommungränsen 1959 kunde 1960-talets utbyggnad göras inom en avgränsad, sammanhängande yta. Det har lett till att Bagarmossen i praktiken består av två tydligt åtskilda karaktärsområden. Samtidigt flyttades ringleden norrut från Emågatan till den nya och bredare Byälsvägen. Med det fullföljdes idén om en större väg som leder trafiken runt stadsdelen och vidare in på lokalgatorna. En ringled finns redovisad på den första detaljplanen från 1950 och bygger på schemaplanen i *Det framtida Stockholm* från 1945 och senare Stockholms generalplan från 1952.

Bagarmossens två karaktärsområden (småhuskvarteren undantagna). Det större södra området, markerat med grönt, domineras helt av 1950-talets utbyggnad vilken i princip var fullt genomförd 1958. Det mindre norra området, markerat med rött, omfattar den bebyggelse som uppfördes i slutet av 1960-talet. Skillnaderna syns tydligt, bland annat i strukturerna och inslaget av naturmark kring husen. Den blå linjen visar ringleden Rusthållarvägen-Stångåvågen-Byälsvägen. Ortofoto: www.lantmateriet.se 2020-02-10.

En betydande skillnad mellan de två karaktärsområdena är hur terrängen och naturen integrerats. 1950-talets utbyggnad anpassades både till terrängen och naturen när husen planerades och uppfördes. Det har skapat en karaktär där naturen och bebyggelsen utgör lika betydelsefulla delar. Den bevarade skogsvegetationen finns såväl på bostadsgårdarna som i de gröna stråk som leder mellan kvarteren och de olika bostadsområdena. 1960-talets byggteknik krävde plansprängning av marken vilket medförde att en terränganpassning aldrig var aktuell. Den krävde också att den befintliga vegetationen togs bort för att sedan ersättas med ny när husen var färdigbyggda.

Ortofoto över Bagarmossen i slutet av 1960-talet. Vid fototillfället var husen på Byälvsvägen under uppbyggnad och det ger en bild av hur marken hanterades. Som synes finns ingen äldre vegetation kvar efter markberedningen inför byggentreprenaden. Ortofoto: www.lantmateriet.se 2020-02-10.

Medan 1950-talets bebyggelse karaktäriseras av hantverksmässighet, variation och omsorg om både hus och landskap karaktäriseras 1960-talets bebyggelse av systemtänk och rationell byggproduktion. I detta avseende har de senare utbyggnadsetapperna från 1980-2010-talen fler likheter med 1960-än med 1950-talets bebyggelse. De utgör dock inte ett så påtagligt inslag att de kan sägas påverka den övergripande karaktären mer än marginellt. 1990- och det tidiga 2000-talets tillägg är därtill så anpassade till omgivningen att de lätt feltolkas som delar av den omgivande äldre bebyggelsen.

PLANSTRUKTUR OCH STADSBILD

1950-talets planstruktur följer i stor utsträckning principerna i den schemaplan som Stockholms stadsbyggnadskontor presenterade i *Det framtida Stockholm* 1945. I centrum finns ett torg med butiker i anslutning till tunnelbanestationen. Runt torget grupperar sig ett antal bostadskvarter som även inkluderar en skola och flera förskolor. Biltrafiken leds i en ringled runt de centrala kvarteren och från denna når man också den yttre ringen av flerbostadsområden samt de mer perifert liggande småhusområdena. För att underlätta rörelserna i stadsdelen finns ett väl utbyggt system av gång- och cykelvägar mellan alla områden. Och entrén till de enskilda bostadsgårdarna – grannskapsenheterna – går ofta via en portal genom husen.

En typisk vy i Bagarmossen: de putsade bostadshusen i tre våningar, bevarade tallar, en slingrande gång- och cykelbana och ett hus placerat som fond för att skapa rumsligheter och variation i stadsbilden. De ingående delarna skapar tillsammans en intim känsla i en mänsklig skala.

Bostadskvarteren innanför ringleden är något mer konsekventa och stadsmässiga än de som finns utanför. Utanför ger både gatunätet och kvarteren i högre grad uttryck för viljan att anpassa strukturen till terrängen och undvika en slentrianmässig upprepning. Förskjutningarna i kvarteren bidrar också till en variation i upplevelsen av området och hus som blickpunkt eller fond är ett återkommande tema. Inslaget av traditionella stadsparker är litet medan närvaron av naturmark genomsyrar hela Bagarmossens första utbyggnadsetapp. Det stora inslaget av bevarad skogsmark är ett av Bagarmossens tydligaste karaktärsdrag. De gröna stråken är därför en minst lika betydelsefull del av planstrukturen och stadsbilden som bebyggelsen.

Internationaldagsparken är en av få formella parker i Bagarmossen. Den ingår i det gröna tråk som leder från Bagarmossens centrum via Gåshällsparken till Kärrtorps centrum.

1960-talets planstruktur är nära sammankopplad med byggprocessen på platsen. Montering av de prefabricerade byggelementen förutsatte plan mark och den sluttande terrängen styrde orienteringen av husen till att följa höjdkurvorna. Det medförde att lamellhusen norr om Byälsvägen ligger på rad med en lätt trappning mot söder. De högre loftgångshusen söder om Byälsvägen är däremot orienterade i nord-sydlig riktning för att optimera dagsljusinsläppet i lägenheterna. Följden av 1960-talets planering är att både strukturen och stadsbilden är en helt annan än i 1950-talsbebyggelsen. Här skapar exempelvis planstrukturen förutsättningar för långa obrutna siktlinjer genom flera kvarter. Skillnaderna förstärks också av en annan grönstruktur mellan husen. Här finns anlagda gräsmattor och planteringar istället för bevarad naturmark.

Vid sidan om centrum och de yttre bostadsområdena utgör ringleden och miljön kring denna en egen del av stadsbilden. Framförallt gäller det sträckan längs Rusthållarvägen, men även Byälvsvägen och Sockenvägen samt till mindre del Stångåvägen. Rusthållarvägens bredd, bron över tunnelbanespåret, det större avståndet till bebyggelsen samt panncentralerna och bensinmacken förmedlar ett helt annat intryck än stadsdelen i övrigt. Gaturummet är otydligt definierat och saknar den omsorg och intimitet som övriga delar av Bagarmossen har.

Rusthållarvägen med en av panncentralerna till höger och bensinmacken längre fram på vänster sida. I bildens vänstra kant syns Bagarmossens skola. Här saknas de flesta av de kvaliteter man hittar i bostadsområdenas intima skala. Istället domineras stadsbilden av vägen och ett otydligt definierat gaturum.

BYGGNADSHÖJDER OCH VOLYMER

Bland flerbostadshusen är en överväldigande majoritet uppförda som lamellhus i tre eller fyra våningar. Inom 1950-talsbebyggelsen finns ett litet inslag av högre byggnader varav höghuset vid Lagaplan är högst med sina tio våningar. Med sin höjd fungerar det som lokaliseringspunkt och symbol för stadsdelens centrum. Den övriga bostadsbebyggelsens intima karaktär och mänskliga skala understryks av att de många bevarade träden ofta är högre än husen.

Ett av de tre ursprungliga punkthus som står i exponerade lägen längs ringleden. Med sina åtta våningar blir de landmärken i stadsbilden. I bakgrunden syns 2010-talets tillägg i fem våningar på Fogdevägen.

1960-talets tolv loftgångshus är uppförda i sex våningar och de senaste decenniernas tillägg har huvudsakligen uppförts som bostadshus i fyra eller fem våningar. Bland dessa utmärker sig det nya kvarteret längs Fogdevägens norra sida med fritt liggande punkthus i fem våningar.

Trots att många av huskropparna från 1950-talet är långa upplevs de inte så då fasadlivet är förskjutna och volymerna är vinklade. Inslaget av gårdsportaler och länkar mellan husen bidrar också till att volymerna visuellt bryts upp i mindre delar.

Sammantaget har Bagarmossen en lågmäld siluett med få men medvetet placerade högre byggnader. De tillägg som gjorts efter 1985 har inordnat sig vilket medfört att den ursprungliga gestaltningsidén alltså är bevarad.

BEFINTLIGA BYGGNADER

Flerbostadshusen i Bagarmossen har genomgått få förändringar generellt sett, både i 1950- och 1960-bebyggelsen. Således är upplevelsen av de två karaktärsområdena i allt väsentligt densamma som när de byggdes. Skicket är på det hela taget bra och i många hus finns fortfarande ett stort inslag av originaldetaljer. Med få undantag har husen undgått förvanskningar. De mest påtagliga förändringarna är att många hus har sekundära balkongräcken och fronter samt betongpannor på taken istället för lertegel.

FAKTA

Den första utbyggnadsetappen av flerbostadshus kring Bagarmossens centrum pågick mellan 1950 och 1958. Ansvariga arkitekter var Nils Sterner och Erik Dahl på Stockholms stadsbyggnadskontor men även Georg Varhelyi och landskapsarkitekten Eric Anjou m.fl. stod bakom flera viktiga bidrag.

Den andra utbyggnadsetappen av flerbostadshus kring Byälvsvägen pågick mellan 1967 och 1969. Ansvarig arkitekt var Ernst Grönwall och landskapsarkitekt Jan Särög.

De tillägg som gjorts under 1980-2010-talet är ritade av en rad olika arkitekter, bland andra EGÅ Arkitekter, Lindberg Stenberg Arkitekter, Sweco Architects, Liljewall och Tovatt Architects & Planners.

GESTALTNING

Ända sedan den första detaljplanen 1950 har Bagarmossen utvecklats genom nya tillägg i större eller mindre omfattning. I vissa fall har respekten varit så stor för den befintliga bebyggelsen att tilläggen är svåra att upptäcka. I andra fall är de lika uppenbart avvikande som typiska för sin tid. Däremellan finns också enstaka exempel på en medelväg baserad på en självständig arkitektur med en tydlig relation till sin omgivning.

Den ursprungliga bebyggelsen är ett typexempel på sin tids bostadsbyggnadsideal. Fasaderna är putsade och målade i jordfärger med vita omfattningar runt fönstren. Gestaltningen är lika återhållsam som konsekvent och saknar exklusiva inslag. Däremot är materialen robusta och hållbara, särskilt på delar som utsätts för stort slitage. Här utmärker sig entréer och trapphus med ekdörrar och naturstensbeklädnader. Taken var belagda med lertegel.

Två av 1950-talshusen på Fogdevägen.

1960-talens bebyggelse utmärker sig med sina murade fasader och har i detta avseende ett närmare släktskap med den näraliggande Bagarmossens skola än den övriga bostadsbebyggelsen, men med ett modernistiskt formspråk. De platta taken och de utanpåliggande balkongerna med väggar av betong är tydliga karaktärsdrag för miljonprogrammet och finns både på lamell- och loftgångshusen.

Loftgångshuset på Byälvsvägen är en bra representant för det storskaliga 1960-talets husbyggande: platta tak, fasader av murad kalksandsten, balkonger med väggar av prefabricerad betong och färgstarka plåtbeklädnader.

1980-talets tillägg har ett fritt förhållande till sin omgivning utan ambition att underordna sig. De avviker på de flesta punkter, såväl i materialval som arkitektur och volymer. Det är en väsentlig skillnad mot 1990- och det tidiga 2000-talets byggnader som helt integrerats i den äldre bebyggelsen genom sadeltak eller valmade tak, putsade fasader och en färgsättning baserad på jordfärger. Under det senaste decenniet har tilläggen blivit mer självständiga med nya typer av material och avvikande färgsättningar.

2010-talets tillägg ger uttryck för en mer självständig arkitektur i förhållandet till 1950-talets bebyggelse. Här på Emågatan.

KARAKTÄRSDRAG AV SÄRSKILD BETYDELSE - VÄRDEBÄRARE

- Planstrukturen i 1950-talets bebyggelse följer principerna för schemaplanen i *Det framtida Stockholm från 1945*.
- Ringleden med matargator som kompletterats med ett stort inslag av gång- och cykelvägar i anslutning till grönstråken.
- Terränganpassningen skapar variation i stadsbilden trots konsekventa byggnadshöjder.
- Det stora inslaget av bevarad naturmark i och omkring 1950-talsbebyggelsen.
- Grupperingen av 1950-talsbebyggelsen skapar variation i en mänsklig skala. Siktlinjer skapas av öppningar i och mellan husen och avslutas med byggnader i fonden.
- Grupperingen av 1960-talsbebyggelsen möjliggör långa obrutna siktlinjer genom det norra karaktärsområdet.
- De fyra höghusen i det södra karaktärsområdet står som solitärer och orienteringspunkter i landskapet.
- Grannskapsenheterna i 1950-talsbebyggelsen - de små gårdarna med de närmast omgivande bostadshusen.
- Sammanhållen helhet inom respektive karaktärsområde trots senare tiders tillägg.
- Det hantverksmässiga och omsorgsfulla utförandet i 1950-talets bebyggelse.
- Det prefabricerade och rationella utförandet i 1960-talets bebyggelse.
- Liten grad av förändring i 1950- och 60-talets bebyggelse vilket lett till att de ursprungliga intentionerna alltjämt är tydliga i gestaltningen.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Bagarmossens två karaktärsområden är sprungna ur två väsensskilda ideal inom den svenska stadsbyggnadstraditionen. Förenklat kan den beskrivas som att 1950-talets planering utgår från naturens förutsättningar och inneboende kvaliteter medan 1960-talets planering bygger på de förutsättningar som krävs för en rationell byggprocess. Idén med grannskapsenheter är i stor utsträckning baserad på ambitionen att skapa goda livsmiljöer, inte enbart goda bostäder. Att variationen i arkitekturen är liten medan variationen i och omsorgen om planstrukturen är stor är ett tydligt uttryck för detta.

I kontrast till 1950-talets grannskapsplanering har det storskaliga miljonprogrammet blivit känt för att erbjuda goda bostäder medan livsmiljöerna i allt för många fall saknar omsorg och kvaliteter. Här saknas variation både i arkitekturen och i planstrukturen. Konsekvensen av att marken plansprängdes blev också att den naturliga vegetationen togs bort och ersattes av en ny. Men då blev det planteringar och inte ett återskapande av naturmarken. En följd av detta blev att 1960-talets bostadsområden inte integrerades i sin omgivning på samma sätt som 1950-talets. I Bagarmossen framgår denna skillnad tydligt.

Bagarmossens två karaktärsområden är alltjämt mycket bra representanter för respektive stadsbyggnadsideal. Strukturerna i bebyggelsen och den omgivande naturen är i allt väsentligt välbevarade och tydligt läsbara. De tillägg som gjorts under 1980-2010-talen har inordnat sig både med avseende på strukturer och byggnadshöjder och därmed har inga påtagliga förändringar skett av den övergripande karaktären. De kompletteringar som blev möjliga efter att tunnelbanan förlagts under jord har snarare blivit ett mervärde för stadsmiljön som helhet då tunnelbanan som barriär försvann.

Som en följd av resonemanget ovan är bedömningen att **det kulturhistoriska värdet är mycket högt avseende planstruktur och stadsbild, byggnadshöjder och volymer**. Kulturmiljöns läsbarhet är hög tack vare att tilläggen inordnat sig utan att omfattande rivningar blivit nödvändiga. Därmed finns

goda skäl till att Bagarmossen till stor del pekats ut som särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagens definition.

I likhet med planstrukturerna har både 1950- och 1960-talets bebyggelse i stor utsträckning förblivit intakt och har undgått förvanskningar. De förändringar som gjorts i form av nya balkongräcken med mera må ha påverkat den enskilda byggnaden men de har inte förändrat områdets ursprungliga karaktär i stort. De arkitektoniska intentioner som fanns från början är fortfarande tydliga och de utgör mycket bra representanter såväl för 1950-talets folkhemsbygge som för 1960-talets miljonprogramsprojekt.

Baserat på ovanstående resonemang är bedömningen att **det kulturhistoriska värdet är högt avseende befintliga byggnader och gestaltning**. De kulturhistoriska värdena har en hög läsbarhet trots de förändringar som skett genom åren. Delar av det byggnadsbestånd som tillkommit efter 1985 avviker i flera avseenden mot den omkringliggande bebyggelsen men utgör en så pass liten del av helheten att den samlade påverkan bedöms som begränsad. Av samma skäl är det kulturhistoriska värdet i de senaste trettio årens bebyggelse begränsat sett till Bagarmossen som helhet.

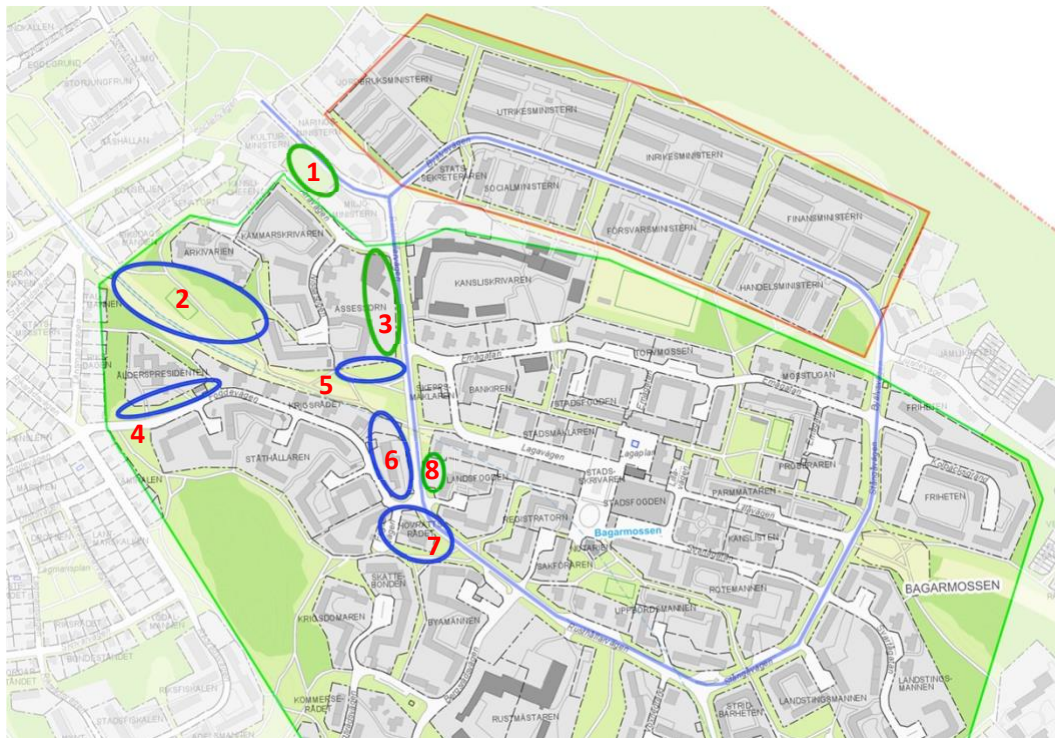
ANALYS AV PLATSENS FÖRUTSÄTTNINGAR

Bagarmossen är en stadsdel med mycket av sin äldre karaktär bevarad, både på ett övergripande plan och i de enskilda delarna. De ursprungliga planstrukturerna med de ingående grönstråken är fortfarande tydligt läsbara och bebyggelsen har klarat sig undan förvanskning. Men Bagarmossen är också en stadsdel som successivt utvecklats och kompletterats, utan att de kulturhistoriska värdena försvunnit på vägen. 1960-talets tydligt avgränsade och självständiga tillägg utgör idag ett eget karaktärsområde intill 1950-talsbebyggelsen. 1980-talshusen i centrum har, liksom husen längs Lagavägen, Fogdevägen och Sockenvägen, adderats som hela enheter utan att äldre hus behövt rivas. En fortsättning på denna utveckling är fullt möjlig utan att stå i konflikt med kulturmiljön.

Det nu aktuella planområdet inkluderar sju skilda delområden. Förutsättningarna för dem ser olika ut ur antikvarisk synvinkel och därför redovisas varje delområde under en egen rubrik. Bedömningen av platsens förutsättningar baseras på kulturmiljöns läsbarhet. En hög läsbarhet medför en hög känslighet för förändringar medan en låg läsbarhet medför en låg känslighet för förändringar.

Tre av dessa områden, 3, 6 och 7, omfattar kulturhistoriskt intressanta byggnader vilka beskrivits av Reichmann Antikvarier i tre separata antikvariska förundersökningar. Dessa byggnader redovisas därför inte närmare i denna analys.

Enligt Riksantikvarieämbetets databas *Fornsök* finns inga registrerade forn- eller kulturlämningar inom planområdet.

Karta över Bagarmossen med planområdets sju delområden färglagda enligt bedömningen av kulturmiljöns läsbarhet och känslighet för förändringar. Karta hämtad från www.kartor.stockholm.se 2022-02-10.

1. Sockenvägen	2. Längs spåren	3. Assessorn	4. Ålderspresidenten
5. Internationaldagsparken	6. Krigsrådet	7. Hovrättsrådet	8. Landsfogden

- Kulturmiljön har en hög läsbarhet och en hög känslighet för förändringar
- Kulturmiljön har en låg läsbarhet och en låg känslighet för förändringar

1. SOCKENVÄGEN

Den aktuella platsen omnämns som Nathaniellunden och planlades som naturmark när de intelligande husen skulle uppföras i mitten av 2000-talet. Området ligger utanför de två karaktärsområdena och ingår i ett sent skapat, självständigt gaturum.

Bedömning: Kulturmiljön har en låg läsbarhet och en låg känslighet för förändringar inom detta delområde.

Kommentar: En exploatering av platsen riskerar inte att skada några av de kulturhistoriska värden som identifierats i denna utredning under förutsättning att byggnadshöjderna inte avviker från den omgivande bebyggelsen.

2. LÄNGS SPÅREN

Platsen, som ligger i anslutning till och på båda sidor av tunnelbanespåret inom det södra karaktärsområdet, har alltid varit huvudentrén till Bagarmossen. Denna plats är den första man möter när man kommer med tunnelbanan. På den norra sidan finns till största del en öppen yta med en tennisplan i direkt anslutning till naturmark och det gång- och cykelstråk som leder från Bagarmossen till Kärrtorp. Den södra sidan består av naturmark som ringar in pensionärshemmet Oscar I:s minne.

Bedömning: Kulturmiljön har en hög läsbarhet och en hög känslighet för förändringar inom detta delområde.

Kommentar: En exploatering kommer att förändra både karaktären och mötet med Bagarmossen för resande med tunnelbanan när naturmarken ersätts av bebyggelse. Närvaron av tunnelbanan gör dock att platsen redan har ett tydligt inslag av urban karaktär. En exploatering skulle kunna bidra till att skärma av tunnelbanan och samtidigt ge plats åt bostadshus med en relation till den omkringliggande naturmarken på samma sätt som 1950-talsbebyggelsen. Förutsättningen är dock att volymerna och byggnadshöjderna anpassas till den befintliga bebyggelsen. Att naturmarken försvinner medför en risk att de kulturhistoriska värdena skadas.

3. ASSESSORN

Den aktuella platsen ligger längs ringleden, inom det södra karaktärsområdet, och omfattar en panncentral med visst kulturhistoriskt värde enligt Stockholms stadsmuseums klassificering. Utöver panncentralen utgörs platsen av kuperad naturmark. Den ingår därtill i gaturummet kring ringleden och är därför mindre representativ för karaktärsområdet i stort.

Bedömning: Kulturmiljön har en låg läsbarhet och en låg känslighet för förändringar inom detta delområde.

Kommentar: En exploatering kommer att kräva ingrepp i naturmarken och leda till en tydlig förändring när inslaget av bebyggelse ökar. Men om de nya byggnaderna gestaltas med omsorg och i relation till den äldre bebyggelsens volymer och höjder skulle gaturummet kunna förtydligas och samtidigt bli en tydligare del av karaktärsområdet som helhet. Panncentralen har haft en viktig historisk funktion som värmeverk för den angränsande bostadsbebyggelsen. En eventuell rivning riskerar att skada dess kulturhistoriska värden.

4. ÅLDERSPRESIDENTEN

Delområdet ligger inom det södra karaktärsområdet längs Fogdevägen och gränsar mot pensionärshemmet Oscar I:s minne. Platsen ingår i den naturmark som ringar in och fredar pensionärshemmet från den omkringliggande bebyggelsen. Pensionärshemmet har funnits sedan 1950-talet och har alltid utgjort en egen "ö" i stadsbilden då det ligger för sig själv omgivet av skog utan att tydligt ingå i den övergripande strukturen. Förhållandet kom dock att ändras när de fem punkthusen byggdes längs Fogdevägens norra sida. Då skapades ett tydligt definierat gaturum som inte funnits tidigare.

Bedömning: Kulturmiljön har en hög läsbarhet och en hög känslighet för förändringar inom detta delområde.

Kommentar: En exploatering skulle förlänga detta gaturum ytterligare och göra att pensionärshemmet inte längre ligger fritt i förhållande till den omkringliggande kvartersbebyggelsen. Den skulle därutöver också kräva ingrepp i naturmarken samtidigt som inslaget av bebyggelse ökar. Men om tilläggen görs med en tydlig relation till den angränsande flerbostadsbebyggelsens volymer och höjder skulle de kunna bli en naturlig förlängning av gaturummet längs Fogdevägen. Att naturmarken försvinner och pensionärshemmet skärmas av riskerar att skada de kulturhistoriska värdena.

5. INTERNATIONALDAGSPARKEN

Platsen ligger inom det södra karaktärsområdet och är en del av gång- och cykelstråket mellan Bagarmossen och Kärrtorp. Parken som den ser ut idag är till stor del följden av överbyggnaden av

tunnelbanan. Då länkades de två tidigare skilda sidorna norr och söder om spåret samman och grönområdet fick en tydligare parkkaraktär. Något senare byggdes de fem punkthusen längs Fogdevägen som numera utgör parkens södra gräns. Den norra sidan består av naturmark.

Bedömning: Kulturmiljön har en hög läsbarhet och en hög känslighet för förändringar inom detta delområde.

Kommentar: En exploatering i denna del av parken skulle reducera inslaget av naturmark till förmån för ny bebyggelse vilket kommer att förändra platsens karaktär. Samtidigt kan en byggnad i detta läge bidra till att tydligare definiera gaturummet längs Rusthållarvägen om den gestaltas med omsorg och i relation till den äldre bebyggelsens volymer och höjder. Att naturmarken försvinner riskerar att medföra en begränsad skada på de kulturhistoriska värdena.

6. KRIGSRÅDET

I likhet med Assessorn ligger Krigsrådet längs ringleden, inom det södra karaktärsområdet, men här finns en panncentral som Stockholms stadsmuseum klassificerat som särskilt värdefull byggnad. Här finns även en garagelänga med visst kulturhistoriskt värde. I övrigt är marken hårdgjord och används som parkering. Läget intill brofästet gör att befintliga byggnader huvudsakligen orienterar sig mot väster.

Bedömning: Kulturmiljön har en hög läsbarhet och en hög känslighet för förändringar inom detta delområde.

Kommentar: En exploatering skulle förändra platsens karaktär när en viktig historisk samhällsfunktion ersätts av bostäder. Men platsen är samtidigt en viktig del av gaturummen längs Rusthållarvägen och Fogdevägen och därtill en fond sett från väster. Med en omsorgsfull gestaltning som står i relation till den omgivande bebyggelsens volymer och höjder kan nya byggnader bidra till att förtydliga de två gaturummen. En eventuell rivning av befintliga byggnader riskerar att skada deras kulturhistoriska värden.

7. HOVRÄTTSRÅDET

Platsen ligger i ett exponerat läge inom det södra karaktärsområdet och omfattar ett av de tre punkthus från 1950-talet som står längs ringleden. Samtliga är mycket betydelsefulla för 1950-talsbebyggelsens struktur, stadsbild och siluett. Byggnaden är också klassificerad som särskilt värdefull av Stockholms stadsmuseum och fungerar som orienteringspunkt i landskapet.

Bedömning: Kulturmiljön har en hög läsbarhet och en hög känslighet för förändringar inom detta delområde.

Kommentar: Beroende av byggnadshöjderna skulle en exploatering kunna förändra punkthusets roll som solitär och blickpunkt. Eventuella tillägg bör därför vara tydligt underordnade i höjd och om möjligt nyttja höjdskillnaderna i terrängen åt söder. En eventuell rivning riskerar att skada byggnadens kulturhistoriska värden.

8. LANDSFOGDEN

Platsen ligger i ett exponerat läge längs ringleden och gränsar till både den ursprungliga 1950-talsbebyggelsen och 1990-talets överbyggnad av tunnelbanan. 1950-talsområdet är klassificerat som gult av Stockholms stadsmuseum medan gaturummet kring ringleden är mindre representativ för det södra karaktärsområdet i stort. Idag finns ett inslag av naturmark på platsen främst bestående av lövträd.

Bedömning: Kulturmiljön har en låg läsbarhet och en låg känslighet för förändringar inom detta delområde.

Kommentar: Med en exploatering av platsen som inte konkurrerar med det näraliggande punkthuset i Hovrättsrådet är riskerna för skador på de kulturhistoriska värdena begränsade. Med en omsorgsfull gestaltning som relaterar till den befintliga bebyggelsen kan en ny byggnad därtill bidra till att förtydliga gaturummet kring Rusthållarvägen.

KÄLLOR

Tryckta källor

Caldenby, Claes (red.): *Att bygga ett land – 1900-talets svenska arkitektur*, Borås 1998

Stockholms byggnadsordning, Stadsbyggnadskontoret, Stockholms stad, Stockholm 2020

Söderström, Göran (red.): *Stockholm utanför tullarna – Nittiosju stadsdelar i ytterstaden*, Värnamo 2003

Digitala källor

www.digitaltmuseum.se

www.kartor.stockholm.se/bios/dpwebmap

www.lantmateriet.se

www.stadsmuseet.stockholm.se

www.stockholmskallan.stockholm.se

Övriga källor

Bagarmossen – ett faktablad från Stockholms stadsmuseum, okänt år

Kv Assessorn 2, Stockholm – Antikvarisk förundersökning av panncentral, Reichmann Antikvarier 2022

Kv Hovrättsrådet 2, Stockholm – Antikvarisk förundersökning av lågdel, Reichmann Antikvarier 2022

Kv Krigsrådet 3, Stockholm – Antikvarisk förundersökning av panncentral, Reichmann Antikvarier 2022

Schönning, Klas: *Bagarmossen*, KTH Arkitektur på uppdrag av AB Stockholmshem, Arlov 1997

Del 3 - Konsekvensbedömning (Kommer i ett senare skede!)

Nollalternativet

Planförslaget

Planförslagets konsekvenser

(Platsens historia)

Planstruktur och stadsbild

Byggnadshöjder och volymer

Befintliga byggnader

Gestaltning

Antikvarisk bedömning enligt plan- och bygglagen 2 kap. och 8 kap.